Knižní kultura I

3. Čtenářství a knihovny v evropském středověku

Jindřich Marek

Staroegyptské knihovny

- knihovny nejsou přímo doloženy
- seznamy knih na stěnách v chrámech

Staroegyptské knihovny

- vnější sloupová síň Horova chrámu v Edfú: „dům svitků“

Aššurbanipalova knihovna v Ninive

- asyrský král Aššurbanipal
- knihovna kolem poloviny 7. století př. n. l.

- kopie starších tabulek z celé říše
  - přes 20 000 tabulek a mnoho fragmentů (dnes Britské muzeum)
  - pro potřebu krále

Knihovny v antice

- nálezů budov a interiérů málo
  - pozůstatky z helénistické doby a z období římského státu
- fondy většinou zničeny nebo rozptýleny

- největší a nejznámější Alexandrijská knihovna

Alexandrijská knihovna

- Músaion
  - fakticky starověká univerzita vybudovaná státem
  - zasvěcen Múzám, ochránkyním umění a věd
  - součástí knihovna

- zakladatelem Ptolemaios II. Filadelfos
- 643 zničili Arabové

Knihovna v Pergamu (Malá Asie)

- druhá největší knihovna helénistické doby
- součástí Athénina chrámu
  - na návrší na obrázku
- založil Eumenés II. (197–159 př. n. l.)

Athénin chrám (v černém rámečku)

Berlin, Pergamonmuseum

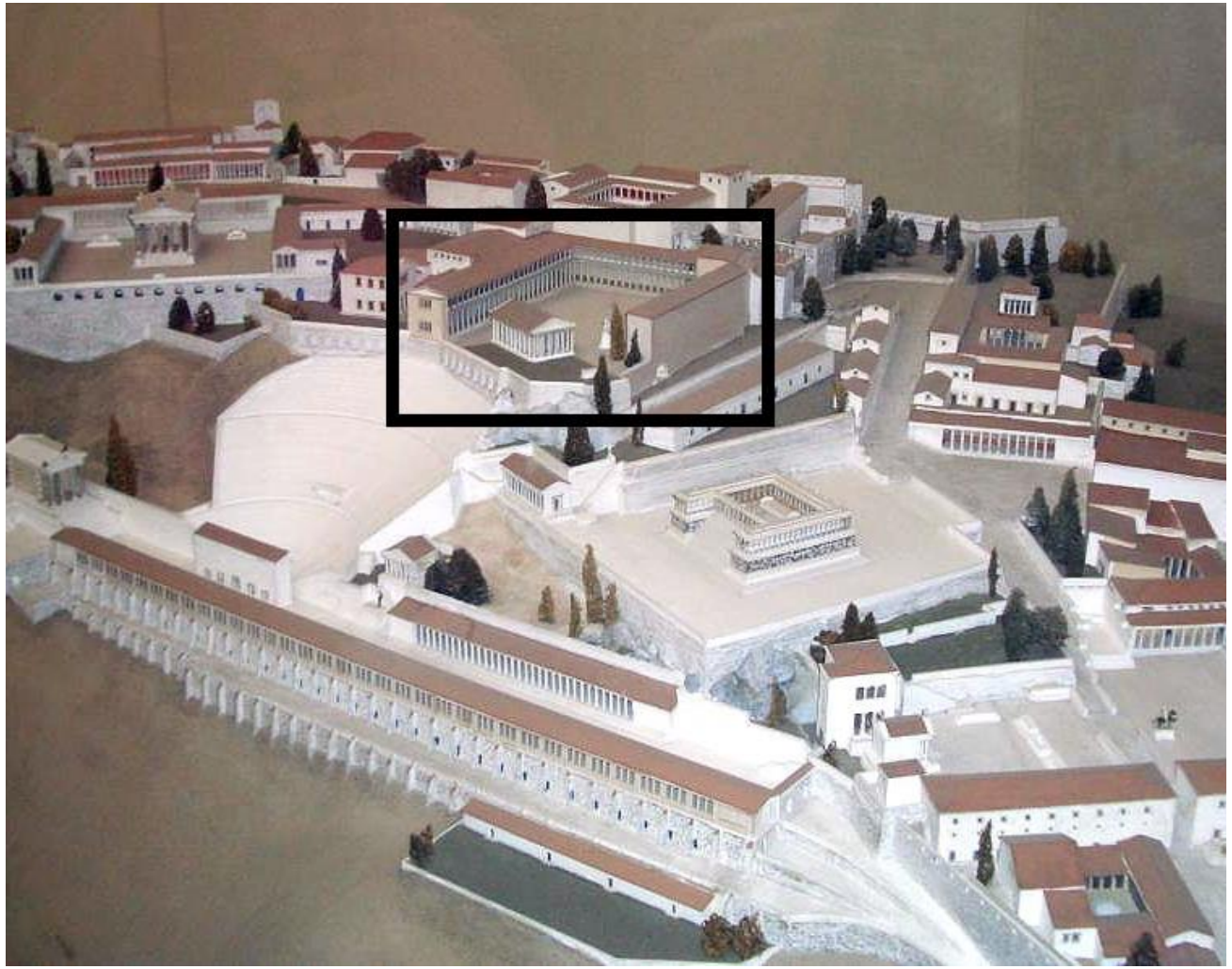

Římské knihovny

- často získávány vojenskými výboji
- vedle latinské paralelní řeckojazyčná kultura
  - v knihovnách řecká a latinská část

- vedení knihoven: „prokurátoři“
  - významní učenci a básníci
- propuštěnci a otroci – „librarii“
  - ochrana knih, přepisy a pořádek v knihovně

Římské veřejné knihovny

- stavby rozlehlé a nákladné
  - z mramoru, zvenčí i zevnitř zdobeny sochami a bustami nejvýznamnějších vědců, spisovatelů nebo bohů, kteří měli vztah k vědě, literatuře a umění
  - okna na východ: dobré osvětlení, proti vlhkosti

- v blízkosti chrámů či přímo v nich, při lázních, v palácích a soukromých domech

Římské veřejné knihovny

- první v chrámu Svobody na Aventinském pahorku v Římě
  - Gaius Asinius Pollio, římský řečník, vojevůdce a spisovatel, 39 př. n. l.

- Augustova knihovna na Palatinu
  - císař Augustus (63 př. n. l. – 14 n. l.), 35 př. n. l.
  - součást Apollonova chrámu
  - sál pro 600 osob, zasedání senátu

Římské veřejné knihovny

- Octavianská knihovna
  - na Martově poli vybudoval Augustus
  - název podle jeho sestry Octavie

- Ulpia (>> vizualizace)
  - císař Traian (53–117) kolem 100
  - název dle Traianova rodového jména
  - až do 5. století

Hadrianova knihovna v Athénách

- založena 132 císařem Hadrianem

- významná knihovna v provinciích, podobně Marseille, Córdoba Timgad, Izmir, Antiocheia

Soukromé knihovny: Villa dei Papiri

- dům se soukromou knihovnou (*Villa dei Papiri*) v troskách Herculanea

- majitel pravděpodobně tchán Caesara: Lucius Calpurnius Piso Caesoninus (asi 100–43 př. n. l.)

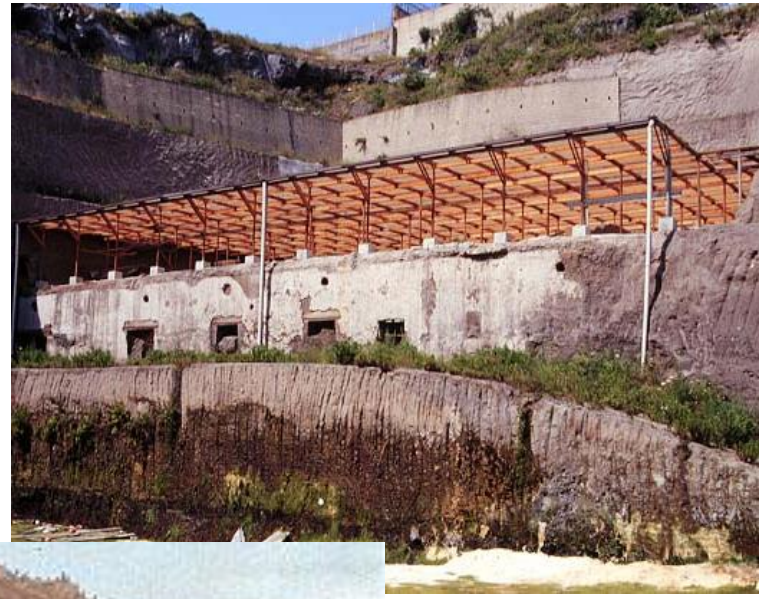

Prostředí knižní kultury ve středověku

- kláštery, biskupská sídla (kapituly)
  - postupující christianizace
  - nové církevní řády (cisterciáci, premonstráti), mendikanti (dominikáni, františkáni)
- panovnické dvory (analogicky dvory významných šlechticů)
  - reprezentace panovníků: liturgické rukopisy, astronomie…
  - některé kodexy odrážejí chod panovnického dvora
- města
  - reprezentace bohatých patricijských rodů a samosprávných orgánů měst
- univerzity
  - středověký textový kodex jako každodenní pomůcka pro výuku
  - idea univerzální vzdělanosti a akademických svobod

Knihovny a čtenářství v raném středověku

- v Evropě ve středověku (476 – asi 1500) univerzální křesťanská kultura, jazykem latina
- od 4. století pergamenový kodex
  - stejný konceptuální plán jako dnešní knihy
  - materiál velmi drahý

- vzdělanost především v klášterech
  - výběrově antická vzdělanost
  - zejména texty bible, benediktinské řehole a homiletické a exegetické texty
- většina obyvatel včetně většiny panovníků negramotná

Kláštery

- benediktinská řehole
  - předpokládá, že v klášterech jsou knihovny, ke klášternímu životu patřilo i čtení a psaní knih: v klášterech byla skriptoria, kde se knihy opisovaly
- při rozšiřování sítě klášterů obvykle nový řeholní dům dostal knihy od mateřského kláštera či byly nově opsány

- klášter Monte Cassino v Lombardii (asi 529) >>
  - zakladatelem benediktinského řádu Benedikt z Nursie, původně poustevník v Subiacu

První prokázaná klášterní knihovna

- Vivarium v Kalábrii, 554 založil Cassiodorus (488–583, >>), římský křesťanský filosof, encyklopedista, ministr gótského císaře Theodoricha a mnich
- základem fondu jeho rozsáhlá soukromá knihovna, nejen náboženské, ale i světské spisy

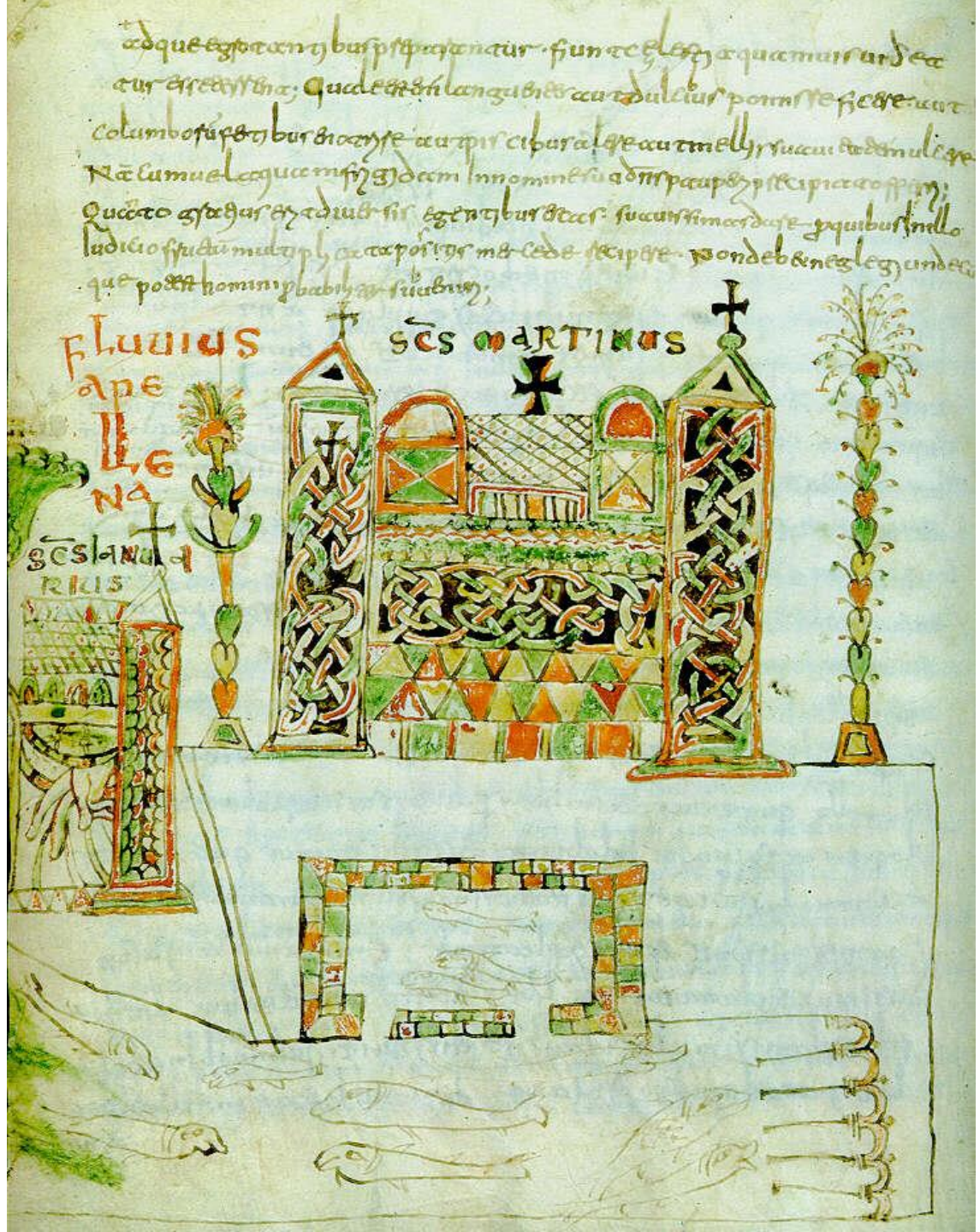
FLUVIUS
APE
LLE
NA
SCS MARTINUS

Kláštery: centra opisování knih

- Monte Cassino (529) a Bobbio (614, >>) v dnešní Itálii
- Luxeuil (asi 550) ve Francii
- Reichenau (724), Fulda (744) a Corvey (822) v dnešním Německu
- Canterbury (597), Wearmouth (674) a Jarrow (681) v Anglii

Francká říše

- největší palácová knihovna v sídelním městě Cáchách, spojená s významnou palácovou školou
- Karel Veliký (742–814)
  - povolal z Anglie na dvůr slavného učence Alkuina z Yorku (735–804?)

>> Rabanus Maurus (vlevo), podporovaný Alcuinem z Yorku (uprostřed), věnuje své dílo arcibiskupovi Otgarovi z Mohuče, Vídeň, ÖNB, Cod. 652, fol. 2v

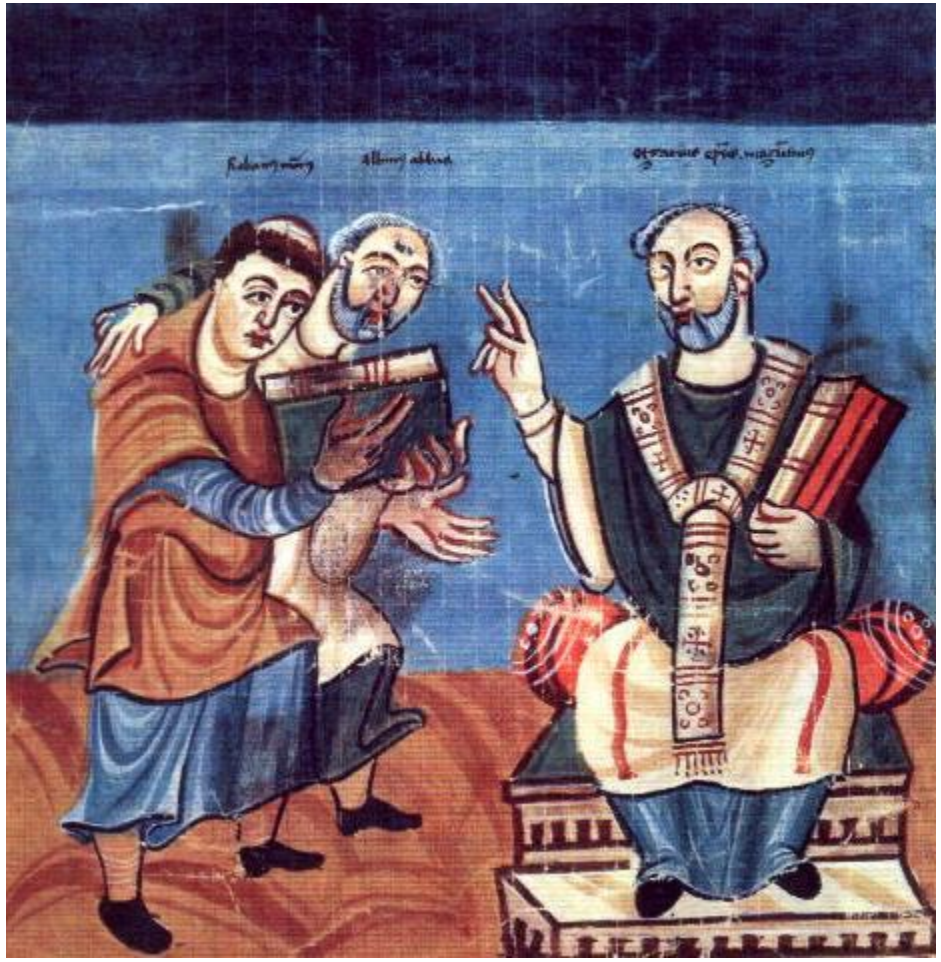

Godešalkův evangelistář

evangelistář Karla Velikého a jeho manželky Hildegardy, palácová škola (Worms?), 781

https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000718s

Dagulfův žaltář

žaltář Karla Velikého, palácová škola (Worms?), 783-795, písař Dagulf

http://data.onb.ac.at/rec/AL00163766

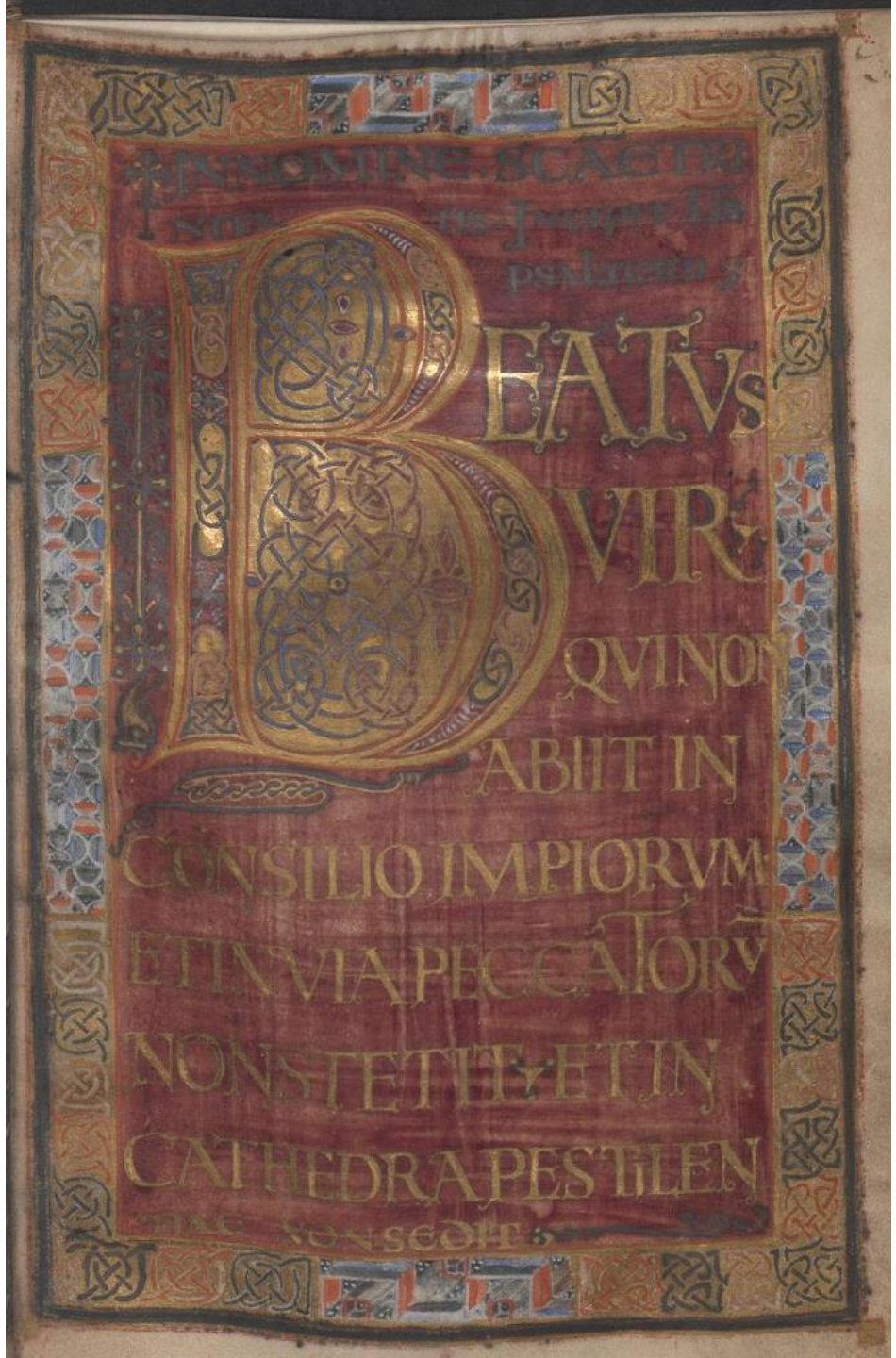

Adin evangeliář

věnovaný Adě, sestře Karla Velikého, 8./9. století

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ada_Gospels

Komentář sv. Jeronýma k Izaiášovi

Tours, 2. polovina 8. století

https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=7717&CollID=28&NStart=2831

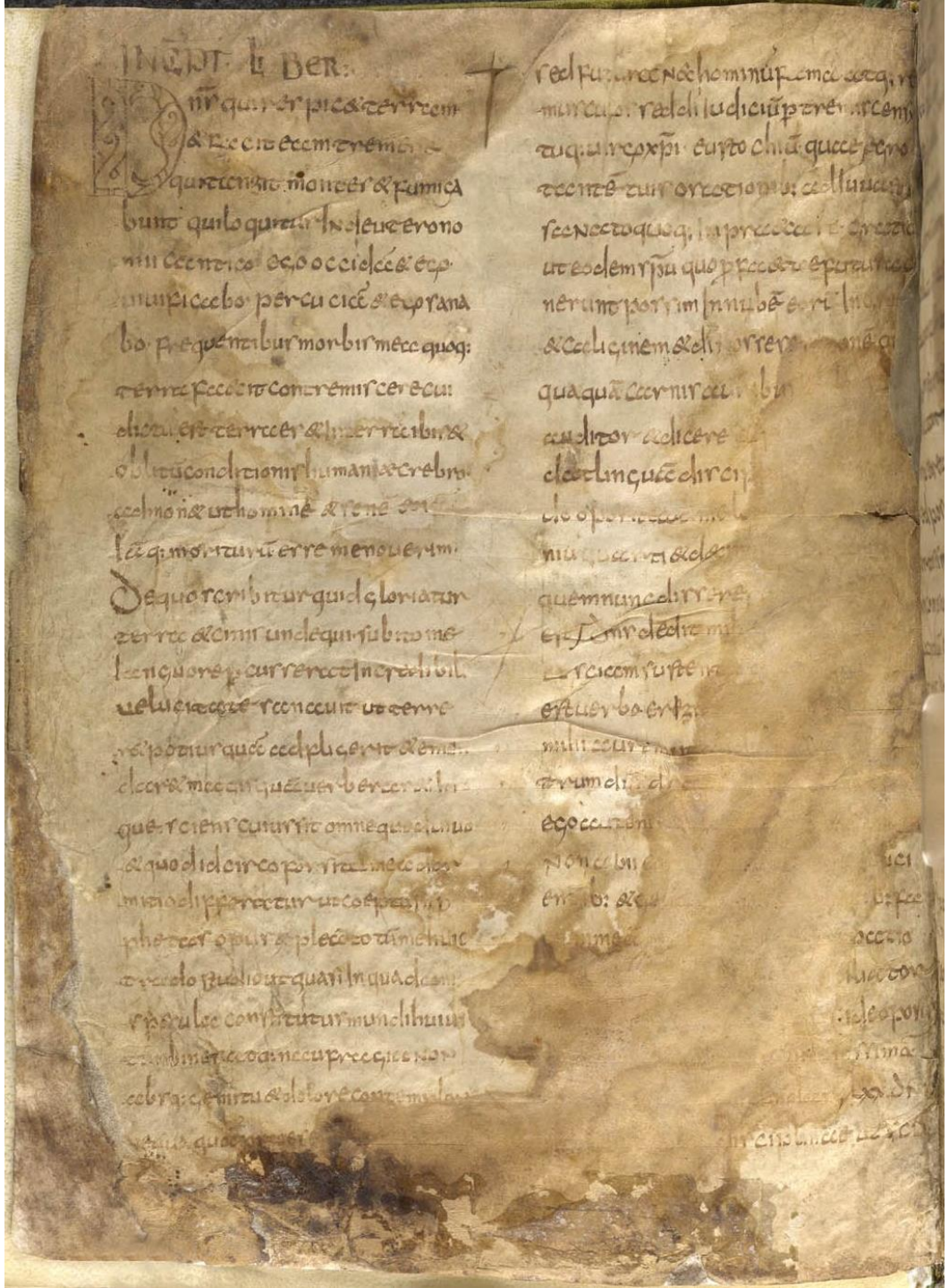

Sborník děl Pseudo-Dyonysia Areopagity

Monte Cassino, před 1049

http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00035474-3

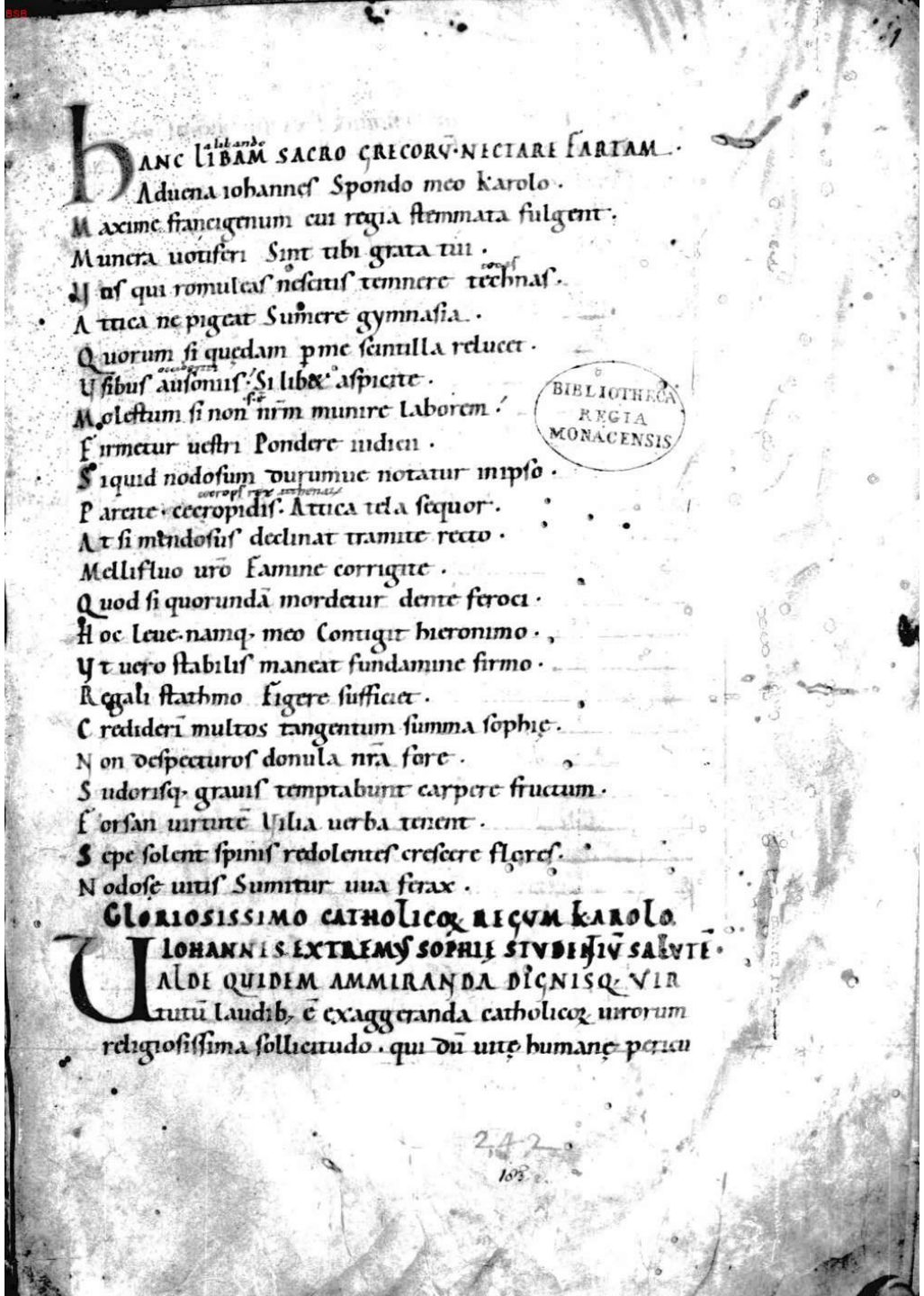

Karolinská renesance

- církevní a dvorské prostředí
- západ a jih dnešního Německa
  - oblast Bodamského jezera, Horní Rýn, Hesensko, Sasko, biskupská města Kolín nad Rýnem, Mohuč, Trevír, Würzburg a Kostnice
- na území dnešního Švýcarska
  - klášter Sankt Gallen (Svatý Havel)
- ve Francii
  - Fleury, Corbie, St. Denis

>> Karel Veliký a Pipin Hrbatý

Knihovny a čtenářství ve vrcholném a pozdním středověku

- evropská civilizace prošla ve 12. a zejm. ve 13. století i díky hospodářské konjunktuře hlubokou strukturní proměnou
  - panovníci se snažili upevnit svou moc a proces vlády se byrokratizoval
  - vznikala města
  - vznikly první univerzity
  - vznikaly mendikantské řády, které sídlily ve městech
- rozšířila se vrstva vzdělaných lidí ve společnosti
- karolina se postupně transformovala do gotického písma

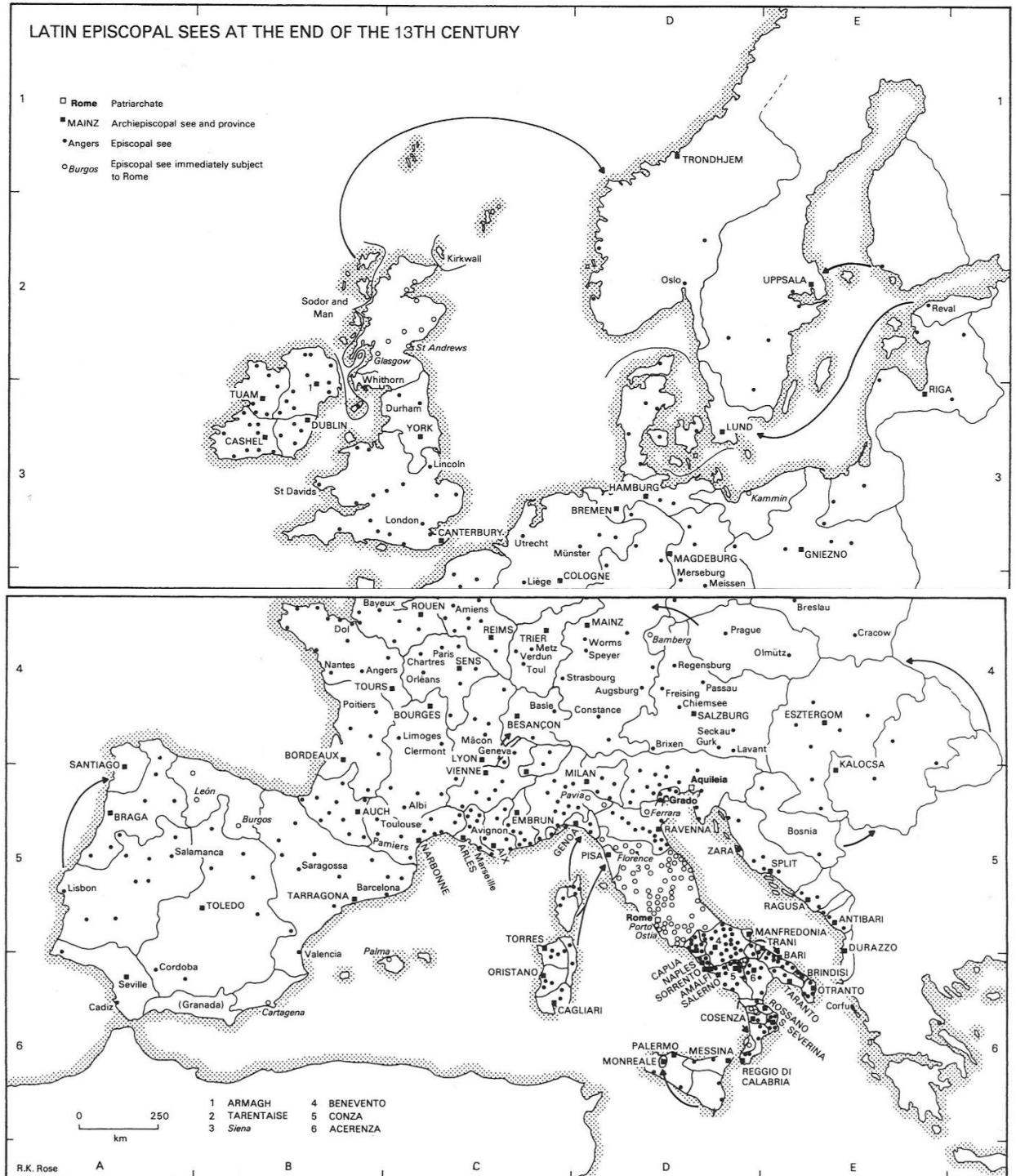
LATIN EPISCOPAL SEES AT THE END OF THE 13TH CENTURY
Rome Patriarchate
MAINZ Archiepiscopal see and province
Angers Episcopal see
Burgos Episcopal see immediately subject to Rome
TRONDHJEM
Kirkwall
Oslo
UPPSALA
Reval
Sodor and Man
St Andrews
Glasgow
Whithorn
RIGA
TUAM
Durham
DUBLIN
YORK
LUND
CASHEL
Lincoln
St Davids
HAMBURG
Kammin
BREMEN
London
CANTERBURY
Utrecht
Münster
MAGDEBURG
GNIEZNO
Merseburg
Meissen
Liège
COLOGNE
Bayeux
ROUEN
Amiens
Dol
REIMS
MAINZ
TRIER
Metz
Verdun
Worms
Speyer
Bamberg
Prague
Cracow
Breslau
Olmütz
Nantes
Angers
Paris
Chartres
SENS
Toul
Regensburg
TOURS
Orléans
Strasbourg
Augsburg
Freising
Passau
Chiemsee
Poitiers
Basle
Constance
BOURGES
SALZBURG
ESZTERGOM
BESANÇON
Seckau
Limoges
Mâcon
Clermont
Geneva
Brixen
Gurk
Lavant
BORDEAUX
LYON
VIENNE
KALOCSA
SANTIAGO
MILAN
Aquileia
León
Pavia
Grado
Ferrara
BRAGA
Burgos
AUCH
Albi
Toulouse
EMBRUN
Avignon
RAVENNA
Bosnia
Pamiers
HARBONNE
ARLES
Marseille
AIX
GENOA
PISA
Florence
ZARA
SPLIT
Salamanca
Saragossa
Lisbon
Barcelona
TARRAGONA
RAGUSA
TOLEDO
Rome
Porto
Ostia
ANTIBARI
MANFREDONIA
TRANI
DURAZZO
TORRES
Valencia
Palma
BARI
CAPUA
NAPLES
SORRENTO
AMALFI
SALERNO
BRINDISI
ORISTANO
Cordoba
Seville
Cadiz
(Granada)
Cartagena
CAGLIARI
OTRANTO
Corfu
TARANTO
ROSSANO
S SEVERINA
COSENZA
PALERMO
MESSINA
MONREALE
REGGIO DI CALABRIA
0
250
km
1 ARMAGH
2 TARENTAISE
3 Siena
4 BENEVENTO
5 CONZA
6 ACERENZA
R.K. Rose
A
B
C
D
E
1
2
3
4
5
6

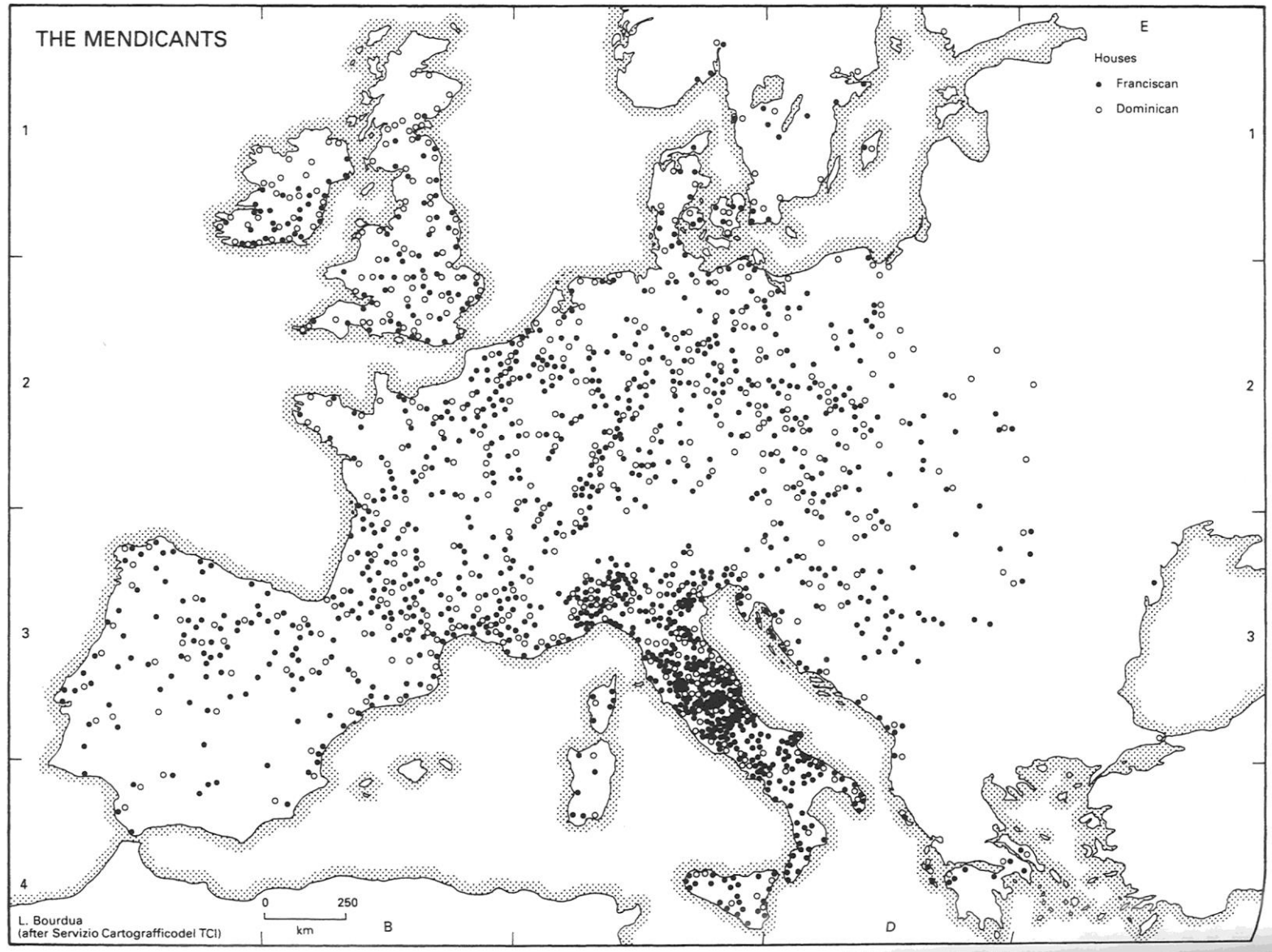
THE MENDICANTS
E
Houses
Franciscan
Dominican
1
2
3
4
0
250
km
L. Bourdua
(after Servizio Cartografficodel TCI)
B
D

Knihovny panovníků

- ve 13.–15. století došlo k rozvoji soukromých sbírek knih
  - francouzští králové Ludvík IX. († 1270), Karel V. († 1380)
  - burgundský vévoda Filip Dobrý († 1467) >>

Richard de Bury, Philobiblon

- prelát Richard de Bury, biskup z Durhamu († 1345)
  - kniha k poctě knih *Philobiblon*

„Kniha je učitel bez hole a metly, bez křiku a zlosti. Nikdy nespí, když k němu přijdeme; ptáme-li se ho, nezatají své myšlenky; když se mýlíme, neposmívá se.“

Knihovny univerzit

- univerzity
  - název od „universitas magistrorum et scholarium“ = jednota učitelů a studentů
  - scholastická metoda, teologie královnou věd
  - fakulta artistická s výukou sedmi svobodných umění (*septem artes liberales*) – předchůdkyně dnešní filozofické fakulty, dále fakulty teologická, lékařská a právnická
- v Paříži po polovině 13. století Robert ze Sorbonny založil nadaci pro chudé studenty teologie (Sorbonna)
- poté byly založeny univerzity v Oxfordu a v Cambridgi v Anglii, v Salamance ve Španělsku, ve střední Evropě nejprve v Praze, potom v Krakově, ve Vídni, Heidelbergu, v Erfurtu, v Lipsku a dalších městech

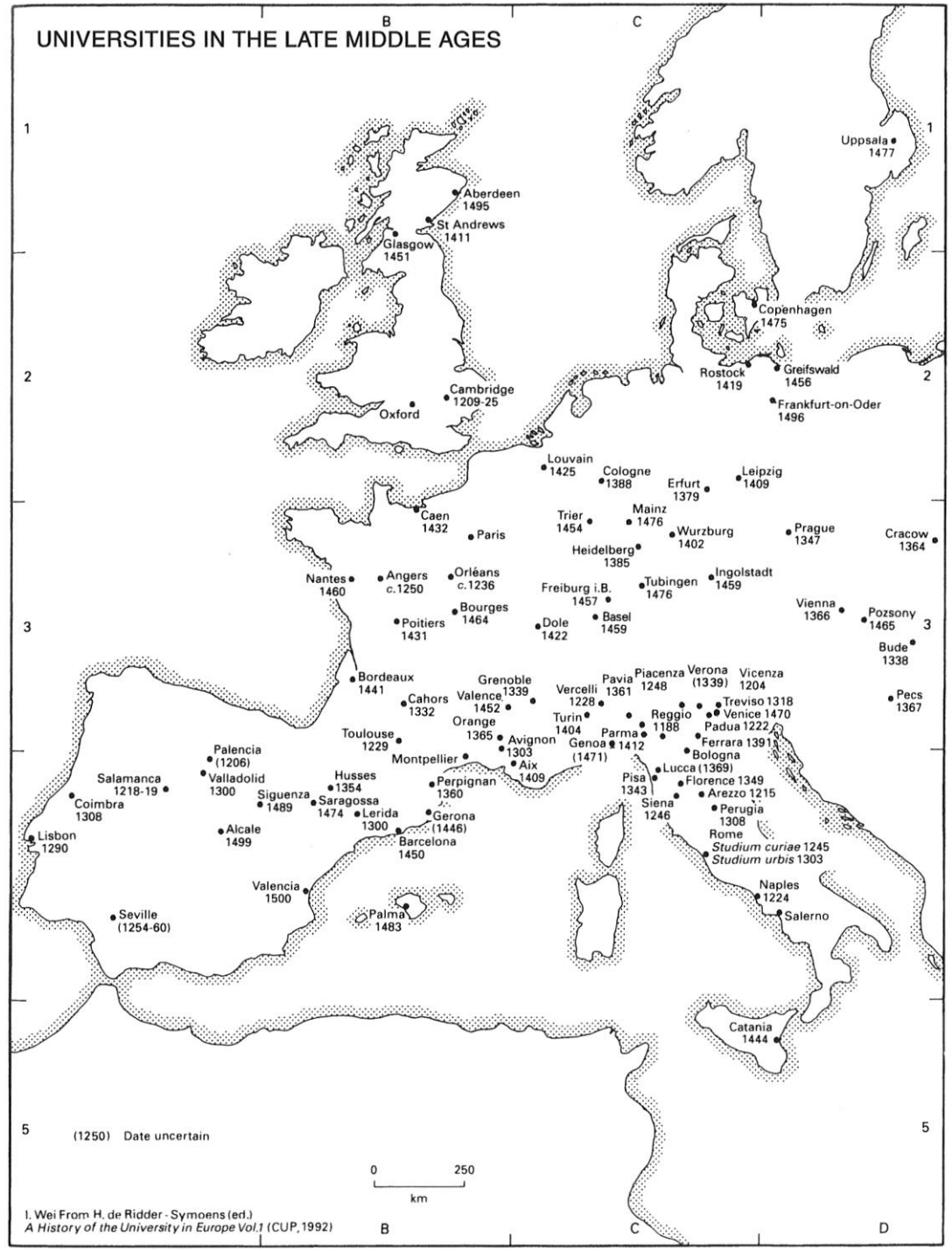
UNIVERSITIES IN THE LATE MIDDLE AGES
B
C
1
2
3
5
Uppsala 1477
Aberdeen 1495
St Andrews 1411
Glasgow 1451
Copenhagen 1475
Rostock 1419
Greifswald 1456
Frankfurt-on-Oder 1496
Cambridge 1209-25
Oxford
Louvain 1425
Cologne 1388
Erfurt 1379
Leipzig 1409
Caen 1432
Paris
Trier 1454
Mainz 1476
Wurzburg 1402
Prague 1347
Cracow 1364
Heidelberg 1385
Nantes 1460
Angers c.1250
Orléans c.1236
Freiburg i.B. 1457
Tubingen 1476
Ingolstadt 1459
Bourges 1464
Poitiers 1431
Dole 1422
Basel 1459
Vienna 1366
Pozsony 1465
Bude 1338
Pecs 1367
Bordeaux 1441
Grenoble 1339
Valence 1452
Cahors 1332
Vercelli 1228
Pavia 1361
Piacenza 1248
Verona (1339)
Vicenza 1204
Treviso 1318
Venice 1470
Padua 1222
Ferrara 1391
Bologna
Lucca (1369)
Florence 1349
Arezzo 1215
Perugia 1308
Rome
Studium curiae 1245
Studium urbis 1303
Naples 1224
Salerno
Catania 1444
Turin 1404
Reggio 1188
Parma 1412
Genoa (1471)
Orange 1365
Avignon 1303
Aix 1409
Toulouse 1229
Montpellier
Perpignan 1360
Pisa 1343
Siena 1246
Gerona (1446)
Barcelona 1450
Lerida 1300
Saragossa 1474
Siguenza 1489
Husses 1354
Palencia (1206)
Valladolid 1300
Salamanca 1218-19
Coimbra 1308
Alcale 1499
Lisbon 1290
Valencia 1500
Palma 1483
Seville (1254-60)
(1250) Date uncertain
0 250
km
I. Wei From H. de Ridder-Symoens (ed.)
A History of the University in Europe Vol.1 (CUP, 1992)

Knihovna Sorbonny

- patřila k největším sbírkám knih ve středověku
  - v roce 1290 měla 1017 svazků, v roce 1338 již 1722
- katalogy již od počátku podrobné
  - záznamy: přesný obsah knih, incipit, explicit, jméno dárce a cena
- 1289 knihovna uspořádána novým způsobem
  - *Libraria magna* (velká knihovna): prezenční půjčování, knihy nezbytné ke studiu, svazky připoutány k lavicím, čtení na pultech (*libri catenati*)
  - *Libraria parva* (malá knihovna): nakonec větší, také duplikáty a díla méně významná, i absenční výpůjčky

Výuka na středověké univerzitě

14. století

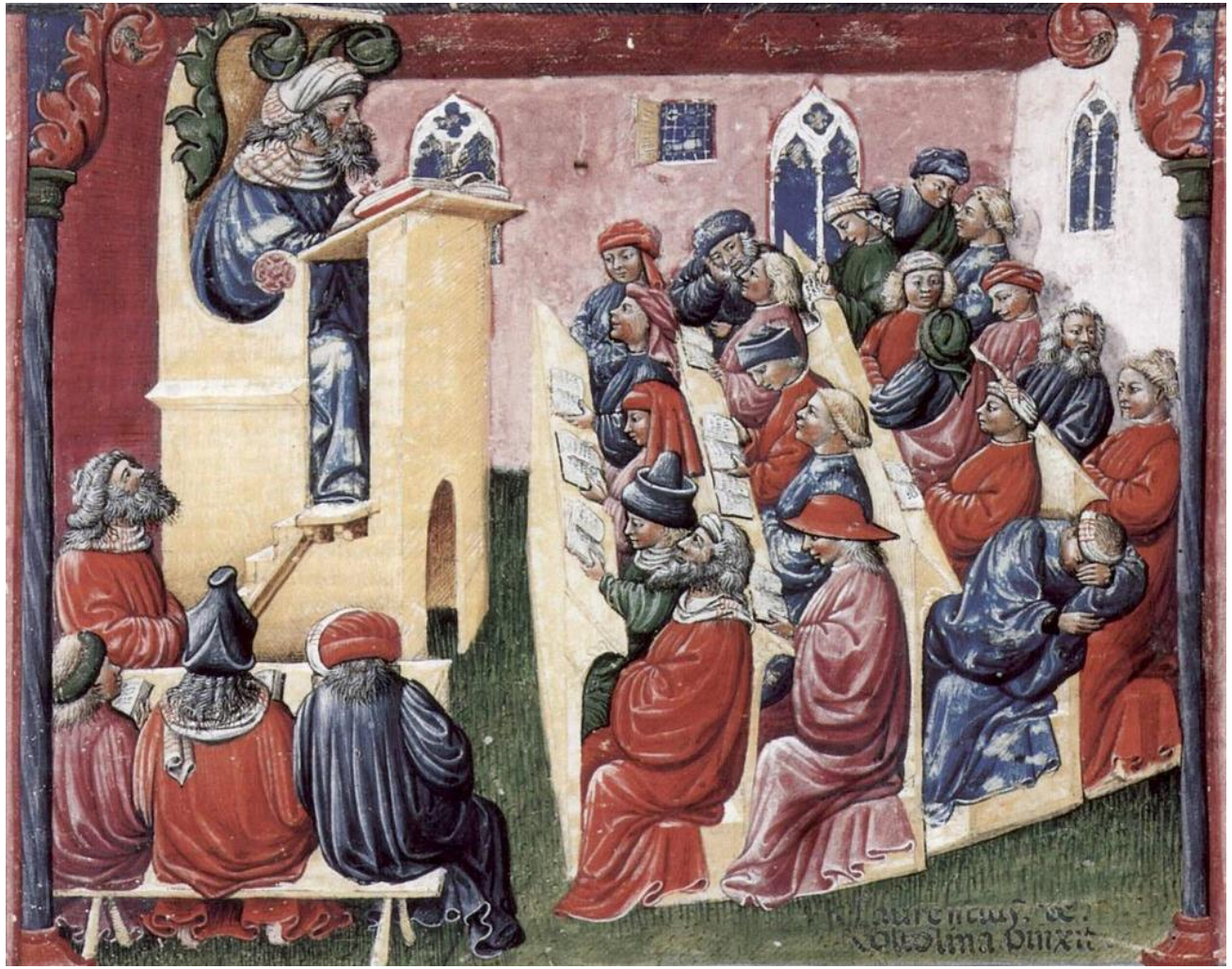

Klášterní knihovny

- mendikantské řády
- v pozdním středověku smíšené knihovny
  - rukopisy, inkunábule, později i paleotypy
- knihy připoutány k pultům řetězy: *libri catenati*
  - řádové předpisy často zakazovaly vynášení knih z knihovny do cel

Interiér knihovny kláštera v Chebu

Libri catenati z Chebu

Čtenářství: rozvoj tichého čtení

- Paul Saenger:
  - vyvinulo se během středověku
  - odvíjí se od mezer mezi slovy, jak byly zapisovány v rukopisech
  - dříve v klášterech než v univerzitním prostředí
  - během čtrnáctého a patnáctého století se stalo běžnou praxí mezi laickými aristokraty a učenci
- Armando Petrucci:
  - na základě paleografické evidence kritický k Saengerovi

Čtenářství: inovace scholastiky

- Jacqueline Hamesse
- od *ruminatio* k *lectura*
- odkazy na *auctoritates*
- intelektuální příručky, florilegia a výtahy

Autorství ve 13.-15. století

- autorský autograf
  - napsaný v plně odděleném gotickém kurzivním písmu
- méně úsilí pro psaní
  - kurzivní písmo, papír
- zlepšený pocit intimity a soukromí autora v jeho práci
- křížové odkazy, rejstříky
- autorství
  - autor jako subjekt, skriptorium jako „vydavatelství“

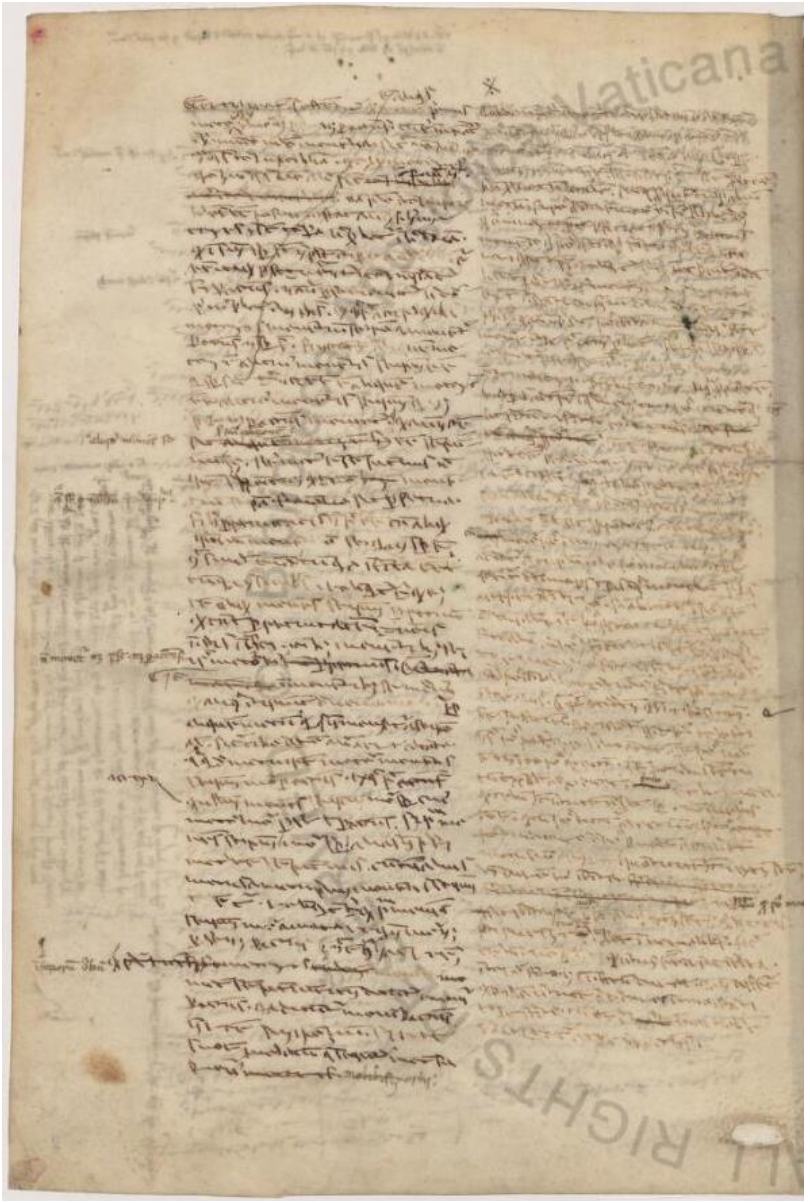

Podoba středověkých knihoven

http://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2017/02/medieval_shelfies.html

21 FEBRUARY 2017

Medieval Shelfies

Our colleagues in the British Library's publishing team (otherwise known as @bl_publishing) recently spent a day managing the Library's Twitter account. Throughout the day, they encouraged followers to send in their shelfies, i.e. selfies of their bookcases. Sharing shelfies has recently become a popular social media trend among bibliophiles and literature enthusiasts. However, the appreciation of the aesthetic value of books and bookcases is not just a modern day phenomenon. Medieval manuscripts contain many images which depict books being stored in various styles of bookcases and shelves. Certain physical features of manuscripts themselves can also suggest how books were stored to be both visually attractive and accessible for the reader.

Miniature of Cornificia (Corinse) in her study, from a Flemish translation of Christine de Pizan's Cité des dames ('De Lof der Vrouwen'), Bruges, 1475. British Library Add MS 20698, f.70r

Zázrak naší paní: kartuzián a ďábel

BNF, Français 50

Knihovny a čtenářství v renesanční Itálii

- humanismus
  - objevování kodexů s díly antických autorů, návrat ke klasickým textům
  - již ne autority (jak křesťanské, tak i jiné) ve středověkém smyslu
  - četba církevních otců
- návrat ke „klasickému“ písmu
- nový styl výzdoby

Humanismus, renesance

- italská renesance asi 1300–1500
  - humanismus, „novopohanství“, návrat k ideálům antické vzdělanosti
- důraz na rétoriku, epistolografii, znalost klasické latiny
- humanistické písmo nápodobou údajných antických vzorů
  - ve skutečnosti raně středověké karoliny, jíž psány spisy antických autorů

- sběratelství rukopisů s díly antických autorů
- později knihtisk přinesl přesné přetisky antických děl

Čtenářská praxe humanistů

- humanistický kodex („miscelanea“)
  - nový obsahový typ
  - glosování textů z hlediska obsahu i jazyka

- tištěná kniha do počátku 16. století závislá na rukopisu
  - napodobovala jeho rozvržení stránky, písmo a celkový vzhled
- čtenáři v 15. století prakticky nerozlišovali mezi rukopisem a tištěnou knihou (Lotte Hellinga)
  - tištěná kniha zdědila od rukopisu diferenciaci založenou na kombinaci formátu, textového žánru a času a způsobu čtení

Čtenářství: Humanismus

„Kniha, kterou humanista četl, ať už to byl rukopis, nebo tištěná kniha, byla pro nás něčím známým, ale zároveň cizím. Obvykle to byl masový produkt, který pak ale prošel proměnou a získal individuální podobu, protože majitel propojil svou vlastní vizi s představou podnikatele, který jej vyrobil.“

Anthony Grafton

„Kapesní“ kniha (Aldus Manutius)

ALDVS ROMANVS MARINO SANNVTO PATRITIO VENETO LEONARDI FILIO. S.

Cum celeberr. quosq; Poetas breuiss. forma excusos publicare statuerim, Impressis nuper Vergilianis operibus, mox Horatium Flaccum aggressi sumus, ut sicut post Maronem cultu et doctrina facile secundus est, ita secundus exeat in manus hominum fidelius cura nostra Enchiridium. Eum igitur ad te dono mittimus Marine Sannute Vir omnium humaniss. ut libris, quorum plenam tibi esse bibliothecam uidimus, et Flaccus breuiss. hac forma excusus, addatur, quo te sua paruitate ad se legendum, cum uel à muneribus publicis, uel à Venetarum rerum componenda historia cessare potes, inuitet. Sed in Veronensi quaestura, in qua nunc Venetis Senatus suffragiis electus es, satis oti ad haec cultiora studia euoluendi futurum tibi existimamus. Vale.

QVINTI HORATII FLACCI CARMINVM LIBER PRIMVS.

AD MOECENATEM, A LIVM A LIO STVDIO TENERI, SE VERO SCRIBENDORVM LYRICORVM VERSVVM.

ODE. I. Monocolos.

MOECENAS atauis edite regibus
O et præsidium, et dulce decus meum,
Sunt quos curriculo puluerem olympicum
Collegisse iuuat, metaq; feruidis
Euitata rotis, palmaq; nobilis
Terrarum dominos euehit ad deos.
Hunc si mobilium turba Quiritium
Certat ter geminis tollere honoribus,
Illum si proprio condidit horreo
Quicquid de libycis uerritur areis
Gaudentem patrios findere sarculo
Agros, attalicis conditionibus
Nunquam dimouneas, ut trabe cypriæ
Myrtoum pauidus nauta secet mare.
Luctantem Icariis fluctibus africum
Mercator metuens, otium, et oppidi
Laudat rura sui, mox reficit rates

a ii

Humanisté jako sběratelé knih

- Francesco Petrarca (1304–1374)
  - katalog jeho knihovny z 1337 (*Libri mei peculiares*)
  - znovuobjevil zejména Cicerona
- Giovanni Boccaccio (1313–1375)
  - kodex s Tacitovými Anály a Historií (asi v klášteře Monte Cassino)
- Poggio Bracciolini (1380–1459)
  - pátral po rukopisech v klášterech severní Evropy

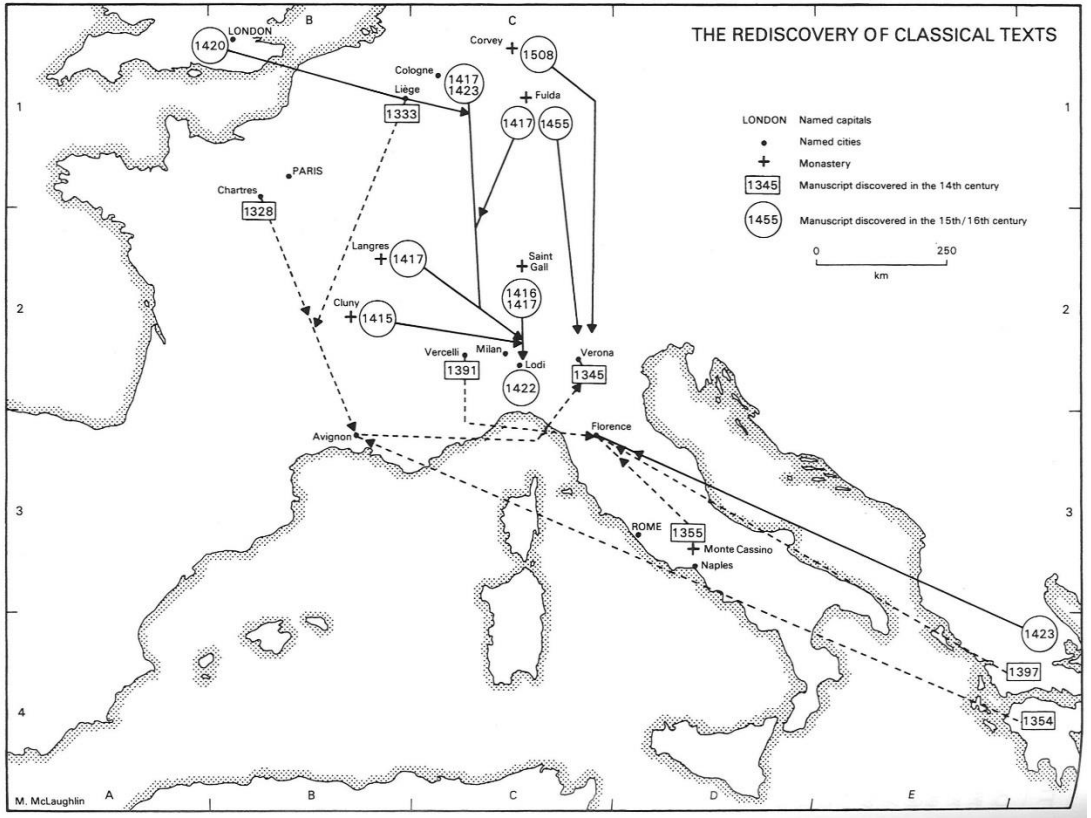

Urbinský vévoda Federico da Montefeltro (1422–1482)

- sbíral knihy antických i současných autorů, vydržoval písaře, pořizoval katalogy

Papežská knihovna

- založena Mikulášem V.
- řecká a latinská část
- Sixtus IV. svěřil knihovnu do péče humanisty Bartolomea Platiny (1475)

Florencie

- vládcové z rodu Medici
  - Cosimo Medicejský Starý (1389–1464)
- Niccolò Niccoli (1365–1437)
  - znalec antických rukopisů
- nádherný knihovní sál
  - architekt Michellozzo (1396–1472), dvě řady iónských sloupů, na čtenářských pultech 400 kodexů z Niccoliho sbírky
  - knihovník Lapaccini: katalog

Florencie

- *Medicea publica*
  - první renesanční veřejná knihovna, název
- *Medicea privata*
  - domácí knihovna umístěna v katedrále sv. Vavřince
- *Bibliotheca Laurentiana*
  - výrazněji rozšířil Cosimův vnuk Lorenzo I. Medicejský (1449–1492),
  - nová budova 1571 (Michelangelo Buonarotti, posmrtně)
  - rukopisná knihovna

Laurentiana

Laurentiana

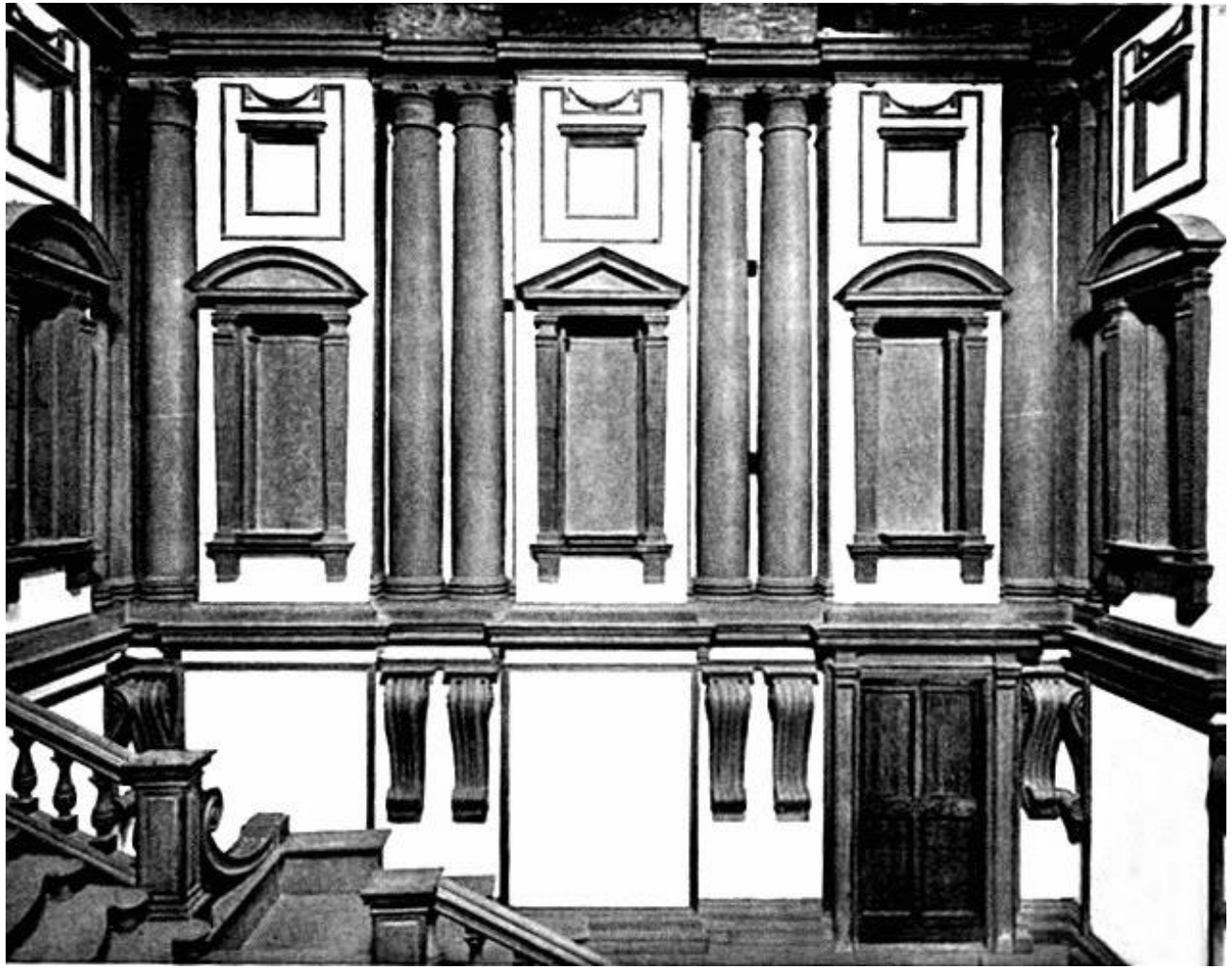

Laurentiana

Benátky

- kardinál Basilios Bessarion (1403–1472)
  - 1468 věnoval 482 řeckých a 264 latinských rukopisů senátu města Benátek
- *Bibliotheca Marciana*
  - knihovna uchovávaná v klášteře sv. Marka dostala označení
  - až 1536–1553 vlastní budova (Jacopo Sansovino)

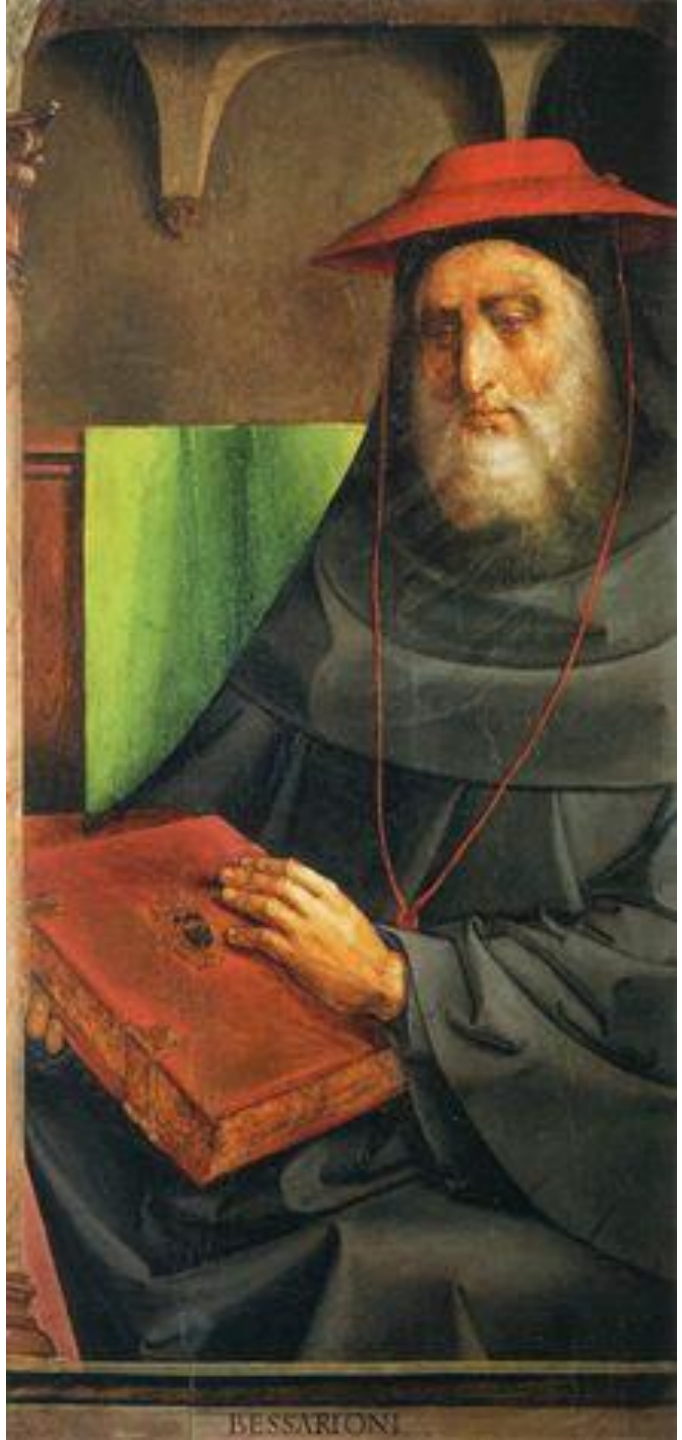

Marciana

Marciana

Cesena

knihovna rodu Malatestů

město na pobřeží Jaderského moře

Prezentace knihovny: https://www.youtube.com/watch?v=itgL0GfOBXo (7 min.)

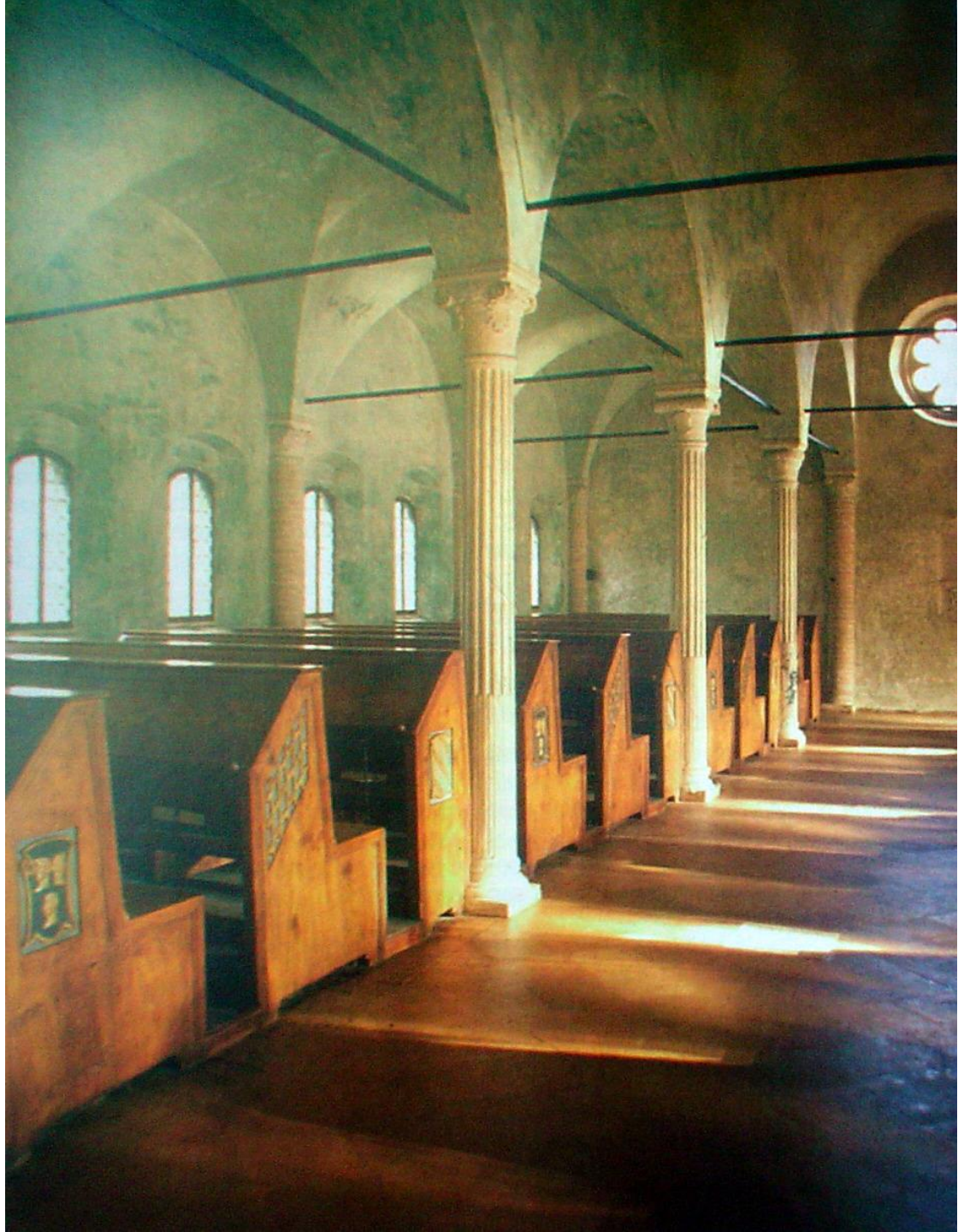

Pico della Mirandola (1463–1494)

- filosof, studoval hebrejštinu a řečtinu a později teologii v Paříži
  - 1486 svolal velkou teologickou disputaci do Říma, neuskutečnila se, obviněn z kacířství
- dle katalogu 191 děl
  - latina, řečtina, hebrejština, chaldejština a arabština
  - magie, filozofie, kabala, historie a matematika
  - vlastnoruční poznámky
  - Benátky, 1687 zničena

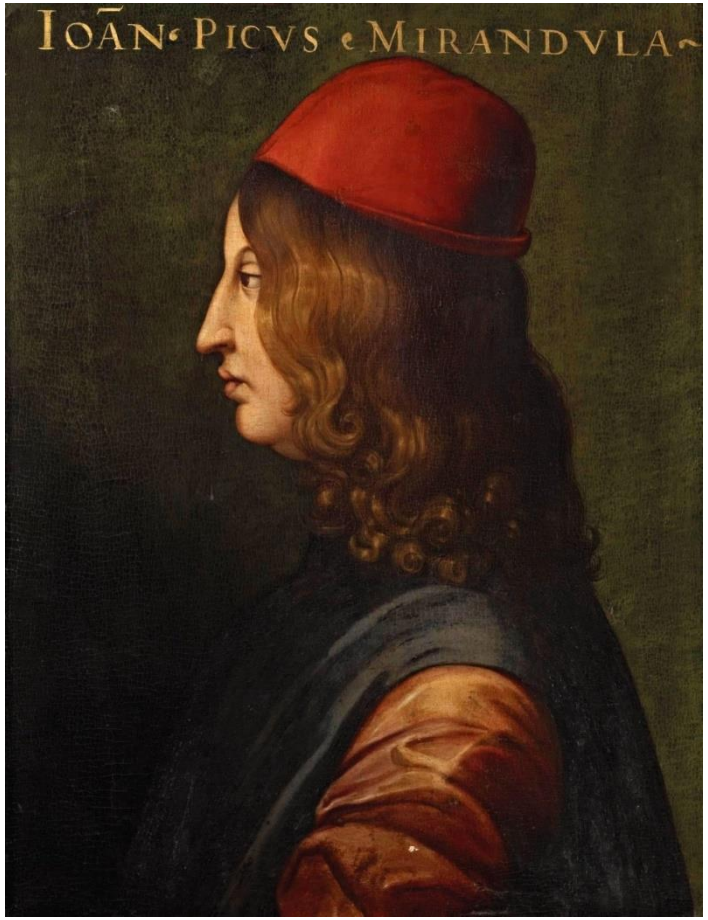

Knihovny renesanční Itálie: význam

- propagace myšlenek humanismu
- poprvé ve středověku uskutečněna myšlenka na zpřístupnění knihovních fondů části vzdělané veřejnosti
- významné stavby: účelové budovy a knihovní sály podle projektů nejvýznamnějších stavitelů té doby

Vliv italské renesanční kultury

- proslulou renesanční knihovnu vybudoval uherský král Matyáš Korvín (1458–1490)
- *Bibliotheca Corviniana* v Budě (dnes Budapešť): vybudována kancléřem Janem Vitézem, který studoval v Itálii a udržoval styky s italskými učenci
- v době smrti krále zde bylo uloženo 3000 rukopisů, rozptýlena Turky

1466

Friedrich Herlin, svatý Petr s brýlemi, Rothenburg ob der Tauber (1466)

https://de.wikipedia.org/wiki/Stadtkirche_St._Jakob_(Rothenburg_ob_der_Tauber)#Zw.C3.B6lf-Boten-Altar

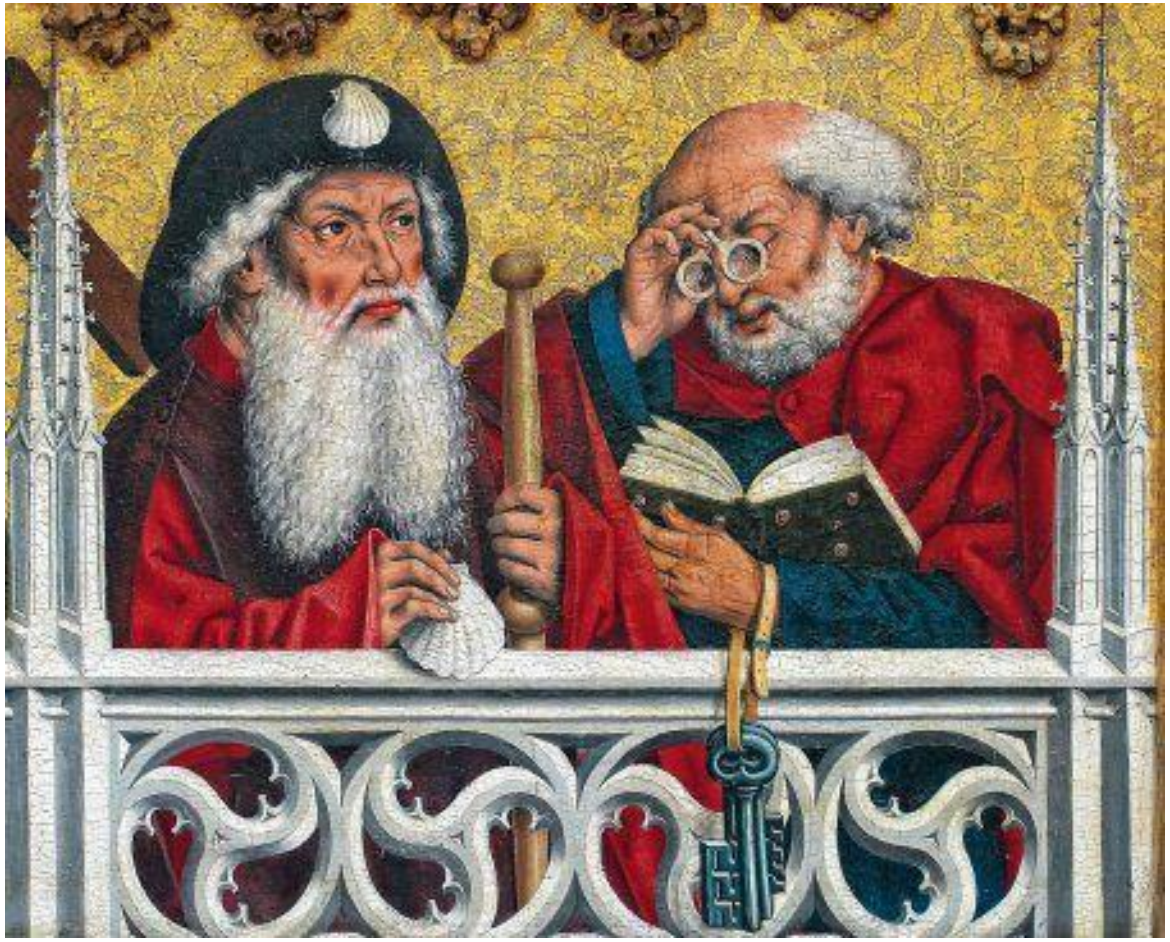

1505

Vittore Carpaccio, Čtoucí mladá dívka (1505, výřez)

https://www.nga.gov/Collection/art-object-page.498.html

1524

Parmigianino, Portrét muže s knihou (1524, výřez)

https://www.wikiart.org/en/parmigianino/portrait-of-a-man-with-a-book

Děkuji vám za pozornost